

УДК37. 013.42: 372.8.(477)

Роксоляна ЗОЗУЛЯК-СЛУЧИК,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) zozulyak_roksolyana@ukr.net

СПЕЦИФІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ

У статті автором детально окреслено сутність таких специфічних принципів: професійно-аксіологічної спрямованості; єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності); системності формування професійної етики; міждисциплінарності у формуванні професійної етики; єдності моральної свідомості й моральної діяльності; комплементарності; інтеграції і взаємовпливу етичного та професійного знання; проектування особистісної траєкторії формування; морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів спеціальності «Соціальна робота»; морального вибору; фасилітації; академічної доброчесності.

Ключові слова: професійна етика, соціальний працівник, університет, специфічні принципи.

Roksolyana ZOZULYAK-SLUCHYK,

Ph.D (Pedagogy),

Associate Professor at the Department of Social Education and Social Work

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk Ukraine) zozulyak_roksolyana@ukr.net

SPECIFIC PRINCIPLES OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL ETHICS OF FUTURE SOCIAL WORKERS AT UNIVERSITIES

The formation of specialists in the social sphere at the present stage of Ukraine's formation sets radically new requirements and challenges before the sphere of education. A particular attention is drawn to new research approaches to the theoretical substantiation of the specific principles of professional ethics and morals of A. Boldova, O. Dub, A. Kalensky, M. Mikhnyuk, L. Moskalova, O. Ponomarenko, N. Sopneva, L. Horuzhoy and others who form the basis of ethical reflection in the ethics and applied field.

The purpose of the article is to reveal the essence of the specific principles of the process of formation of the professional ethics of future social workers at universities.

Social work as a type of professional activity is also built on specific principles, such as humanism, social responsiveness, communicative, variability of social assistance, client centricism, personal approach, trust in the client, and maintaining customer trust in a social worker; justice, tolerance, modality (flexibility), permanence (continuity), competence, confidentiality, mediation, etc.

The formation of professional ethics for future specialists in social work in the educational process of universities will be successful when it is based on the following specific principles:

- professional-axiological orientation;
- unity of the theory of professional ethics and moral practice (professional morality)
- systematic of formation of professional ethics;
- interdisciplinarity in the formation of professional ethics;
- the unity of moral consciousness and moral activity;
- complementarity;
- integration and mutual influence of ethical and professional knowledge;
- designing a personal trajectory of formation;
- moral and ethical reflexive orientation of the process of teaching students of the specialty «Social Work»;
- moral choice;
- facilitation;
- academic integrity.

Thus, the effectiveness of the process of forming the professional ethics of future specialists in social work is ensured through systematic interaction and mutual complementation of general-edict, general pedagogical and specific principles, namely: vocational-axiological orientation; the unity of the theory of professional ethics and moral practice (professional morality); systematic formation of professional ethics; interdisciplinarity in the formation of professional ethics; the unity of moral consciousness and moral activity; complementarity; integration and mutual influence of ethical and professional knowledge; design of personal trajectory of formation; moral and ethical reflexive orientation of students' learning process; moral choice; facilitation academic integrity. They take into account the moral and ethical norms of professional activity, professional culture, various educational forms of study at the university.

Key words: professional ethics, social worker, university, specific principles.

Постановка проблеми. Глибинні трансформації у сфері вищої освіти, що спостерігаються з кінця XX – початку XXI століть, зумовили не тільки зниження академічних стандартів, а й певні зміни та деформації етичного поля академічної освіти: абітурієнтів, студентів, аспірантів, молодих науковців, провідних викладачів і науковців (Академічна чесність, 2016: 10). Означене зумовлює актуалізацію питання підвищення рівня етичних стандартів університетів, відновлення та дотримання моральних цінностей у взаєминах між колективами академічного персоналу, студентів, співробітників.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу та маючи власний досвід роботи в університеті, хочемо підкреслити, що в нашому розумінні формування духовних цінностей особистості майбутнього соціального працівника – це регульований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії, метою якого є формування професійно значущих моральних якостей, приведення ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності та норм поведінки майбутнього фахівця у відповідність до етичних вимог професії. Зокрема, маємо на увазі те, що кожен фахівець повинен мати активну життєву позицію, почуття обов'язку, був сміливим, рішучим, відповідальним, порядним і чесним у стосунках з людьми, найвище розуміння

соціальної значущості своєї діяльності у будь-яких ситуаціях. Він є системним та вимагає застосування певних форм, методів, принципів формування майбутнього соціального працівника в університеті (Савчин, Василенко, 2005: 258; Хлестова, 2011: 9).

У даному випадку виходимо з того, що специфіка професії соціального працівника базується на специфічній системі знань як теоретичного, так і практичного захисту, на критеріях успішного розв'язання проблем, системі етичних принципів і цінностей, які регулюють стосунки з клієнтами, колегами та різними інституціями. Вона побудована на гуманістичних, демократичних ідеалах, а її цінності ґрунтуються на повазі до людини, її гідності. Отже, доходимо висновку, що соціальне замовлення на фахівця соціальної роботи вимагає від нього високої етичної та професійної культури, розвинутого почуття відповідальності, здатності до самооцінки та саморозвитку, вміння налагоджувати стосунки з оточенням.

Сучасна практика соціальної роботи має сталі вимоги підготовки майбутнього фахівця соціальної роботи до практичної діяльності, але недостатньо розроблене питання принципів цього процесу в університетах.

Аналіз досліджень. Особливої увагу заслуговують нові дослідницькі підходи до теоретичного обґрунтування специфічних принципів професійної етики та моралі А. Болдової, О. Дуб, А. Каленського, М. Михнюк, Л. Москальової, О. Пономаренко, Н. Сопневої, Л. Хоружої та інших, які становлять основу етичної рефлексії в етико-прикладній сфері.

Мета статті полягає у розкритті сутності специфічних принципів процесу формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах.

Виклад основного матеріалу. Принципи навчального процесу в університеті визначають стратегію і тактику взаємодії викладачів і студентів, характер їхньої творчої співпраці.

Відомо, що навчальний процес в університетах базується на загальнодидактичних і загальнопедагогічних принципах.

Учені також висловили свої думки стосовно специфічних принципів, їхнього місця та ролі у процесі формування майбутніх фахівців. На думку дослідника А. Каленського специфічні принципи виступають педагогічними положеннями, окреслюючи стратегію взаємодії всіх суб'єктів навчально-виховного процесу університету щодо формування професійної етики та конкретизуючи і розкриваючи мету, зміст, методи, форми та прийоми цього процесу (Каленський, 2016: 177).

Соціальна робота як вид професійної діяльності також побудована на специфічних принципах, зокрема таких, як гуманізму, соціального реагування, комунікативності, варіативності соціальної допомоги, клієнтоцентризму, особистісного підходу, довір'я до клієнта та підтримки довір'я клієнта до соціального працівника, справедливості, толерантності, модальності (гнучкості), перманентності (неперервності), компетентності, конфіденційності, посередництва тощо (Все про соц. роб., 2013: 323–324; Соціальна робота, 2002: 357–359).

На нашу думку, формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи в умовах навчально-виховного процесу університетів буде успішним, коли воно буде ґрунтуватися на таких специфічних принципах:

- професійно-аксіологічної спрямованості;

- єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності);
  - системності формування професійної етики;
  - міждисциплінарності у формуванні професійної етики;
  - єдності моральної свідомості й моральної діяльності;
  - комплементарності;
  - інтеграції і взаємовпливу етичного та професійного знання;
  - проектування особистісної траєкторії формування;
  - морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів спеціальності «Соціальна робота»;
  - морального вибору;
  - фасилітації;
  - академічної доброчесності.
- Спробуємо детальніше зупинитись на кожному зосібна.

Принцип професійно-аксіологічної спрямованості формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи внавчально-виховному процесі університетів передбачає необхідність виховувати позитивне ставлення до професії соціального працівника шляхом поетапного формування у студентів системи професійно-етичних ціннісних орієнтацій, культивування морально-етичного підходу до професії та предмета її діяльності. Отже даний принцип задає тон навчанням задля опанування системою необхідних для роботи цінностей. У процесі навчання майбутні фахівці інтеріоризують їх тобто йдеться про суб'єктивізацію професійно-етичних цінностей. Під даним поняттям розглянемо ступінь реалізації ідеально-ціннісного, трансформації потенційного в актуальне (Михнюк, 2017: 172). Високий рівень професійно-аксіологічної спрямованості є показником належної професійно-етичної компетентності. Тобто у процесі зміни умов професійної діяльності, вимог до професійно-етичної підготовки майбутніх соціальних працівників переоцінюються та змінюються і професійно-етичні цінності. Це зумовлює формування професійно-етичної компетентності студентів у період навчання в університеті.

Реалізація окресленого принципу сприяє орієнтації молоді на ціннісні смисли, взаємини та перетворює опанування основ професійної етики майбутніх соціальних працівників на осмислення цих зв'язків, відображення їх у своїй поведінці, формує позицію фахівця, спрямовану на вдосконалення та самовдосконалення професійно-етичних цінностей.

Детальніше проаналізуємо принцип єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності), як один із специфічних, що безпосередньо впливає на формування професійно-етичної компетентності.

Безперечним фактом є те, що діалектичний взаємозв'язок теорії професійної етики і моральної практики полягає в тому, що вони не можуть існувати одна без одної. Науково-етичне знання формується в емпіричній і теоретичній площинах, що можуть існувати лише разом. Адже правдивість етичної теорії перевіряється емпіриєю (моральною практикою – моральністю), без емпіричних даних теорія залишається лише ідеєю. Моральна практика матеріалізується в моральність – чуттєво-предметну діяльність особи. Водночас емпірія (моральність) залежить від теорії – практична діяльність здійснюється в межах теоретично-етичних норм.

Охарактеризуємо принцип системності формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи. Насамперед, зацентруємо на тому, що саме він зумовлює розгляд суті формування професійної етики в особистій системності й у структурі більш масштабної системи (формування професійної компетентності, культури соціального працівника, морально-етичних норм, моральних ідеалів суспільства). До неї предмет (явище) входить як компонент цієї системи. Водночас принцип системності розкриває та збагачує такі діалектичні категорії, як якість, загальний зв'язок, взаємодія, формування, вдосконалення. Він зумовлює єдність усіх функціональних і структурних компонентів системи, що сприяє вдосконаленню та сформованості рівня професійної етики в майбутніх соціальних працівників. У рамках означеного процесу здійснюється взаємовплив етичного та професійного знання і сполучення загальнонаукового і конкретно наукового рівнів методології.

Отже, можемо підтвердити, що принцип системності формування професійної етики майбутніх соціальних працівників забезпечує вдосконалення та самовдосконалення знань і вмінь з професійної етики студентів у відповідній системі, де між усіма елементами існує логічний взаємозв'язок. У практичній же площині він зумовлює формування професійної компетентності шляхом вибору найбільш доцільних форм, методів і технологій навчання.

Принцип міждисциплінарності у формуванні професійної етики сприяє реалізації окреслених вище принципів як єдиних організаційно-педагогічних вимог до змісту й методів навчання студентів, забезпечує взаємодію, співпрацю викладачів різних дисциплін в тому числі «Етики соціальної роботи», при складанні і впровадженні базисних та функціональних навчальних програм і їх координацію в університетах галузі «Соціальна робота».

Перед тим, як охарактеризувати роль принципу єдності моральної свідомості і моральної діяльності у формуванні професійної етики майбутніх соціальних працівників, з'ясуємо суть понять «моральна свідомість» і «моральна діяльність». Так, моральна свідомість – це усвідомлення особистістю норм моральності, взаємин у суспільстві, ідей, уявлень, ідеалів, що функціонують у ньому. Іншими словами, маємо на увазі сукупність етичних знань, моральних поглядів, переконань, почуттів, потреб. Під моральною діяльністю розглядаємо суспільну діяльність людини, підпорядковану здійсненню моральних цілей, тобто йдеться суто про моральність. Остання ж виступає об'єктивною стороною моралі й поведінки людини, а моральна свідомість суб'єктивною.

Тепер виокремимо особливості професійної етики майбутнього соціального працівника, вирізнівши об'єкт його діяльності – людина. Так, фахівець завжди несе моральну відповідальність за майбутнє того, кому надає допомогу; його робота психологічно й організаційно складна, часто приводить до професійних деформацій і «вигорання». Однак соціальний працівник має слугувати взірцем моральності, виступати людиною високих ідеалів. Саме в цьому і проявляється принцип єдності моральної свідомості та моральної діяльності фахівця соціальної роботи.

Реалізація даного принципу, як наголошує А. Каленський, здійснюється за певними правилами:

- формування етичного і морального знання, яке є матеріалом для особистісних форм моральної свідомості, що реалізується в контексті створеної системи формування професійної етики в майбутніх соціальних працівників;
- формування досвіду моральності, що сприяє перебудові моральних засад діяльності, чим розширює горизонт морального підходу як до світу, так і людей;
- єдність моральної свідомості і моральної діяльності досягається у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, а також у ході наскрізної практики (Каленський, 2016: 188–189).

Для процесу формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи немаловажне значення має принцип комплементарності (додатковості). Він окреслює формування майбутнього фахівця як сукупність взаємодоповнювальних процесів, закладення основ професійної етики як однієї з умов разом із природними, соціальними, культурними факторами.

Суть принципу інтеграції та взаємовпливу етичного і професійного знання полягає у взаємодії моралі як теорії етики і професійних дисциплін спеціальності «Соціальна робота». Він здійснюється безпосередньо, за допомогою проміжних зв'язків, що існують між структурними компонентами етики. На прикладному рівні етика взаємодіє з основами науки про соціальну роботу. Це добре відслідковується при обґрунтуванні теоретичної концепції, коли фахівець соціальної роботи покладається на базові знання про мораль, моральність, систему цінностей, теорію оцінки поведінки, вчинків тощо.

Сутнісно соціальна робота як наука та спеціальність не досліджує мораль, моральність, етику теоретично. Разом із тим, щоб оволодіти знанням про гуманізм, суть і природу гуманізації соціальної роботи як професії, необхідні загальнотеоретичні знання про етику та мораль. Різні технологічні системи соціальної роботи базуються на етично-моральних цінностях і забезпечують проникнення моралі «всередину» моральної свідомості фахівця. Тому необхідно з'ясувати, які засоби, форми й методи навчання та виховання або підготовки майбутнього соціального працівника в університеті сприяють формуванню його ціннісних орієнтацій, гуманістичної спрямованості, моральної свідомості.

У даному випадку наші думки суголосні з твердженням дослідника А. Каленського, що для реалізації означеного принципу необхідно слідувати наступним правилам: інтеграція і взаємодія етичного та професійного знання реалізується шляхом засвоєння майбутнім соціальним працівником категорій етики та моралі; формування категоріальних меж морального мислення проходить крізь призму вирішення студентом виробничих ситуацій; оцінювання професійних ситуацій, виходячи з морально-етичної рефлексії (Каленський, 2016: 191).

Ще один необхідний принцип проектування особистісної траєкторії формування професійної етики – максимальне особистісне професійне та моральне вдосконалення майбутніх соціальних працівників. Він зумовлює усвідомлений вибір основних компонентів професійного формування та розвитку, а саме цілей, темпу навчання, форм, методів і технологій вдосконалення та самовдосконалення. Таким чином, забезпечується вдосконалення елементів психологічної, дидактичної, методологічної, методичної, фахової, етичної, естетичної, інформаційної, рефлексивної культури, що становлять основу професійно-етичної компетентності майбутніх фахівців. Варто наголосити, що окреслений

принцип буде дієвим за умови свободи вибору цілей, завдань, змісту, форм, методів і технологій формування та саморозвитку соціального працівника. Це означає, що чим більше студенти працюватимуть над особистісним і професійним зростанням, тим вищою буде їхня особистісна творча самореалізація. Тому, на нашу думку, так важливо виокремлювати моральні аспекти будь-якої діяльності в навчально-виховному процесі університетів, що дозволить оцінити моральні якості майбутніх соціальних працівників і спрогнозувати їхню діяльність, взаємодію із соціумом, клієнтами.

З окресленими нами вище двома принципами тісно взаємопов'язаний принцип морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів спеціальності «Соціальна робота» в університетах. Він скеровує викладача на розвиток і спонукання їх до морально-етичної рефлексії. Так їхні мотиви проходять через лабіринти вибору, що має неабиякий практичний сенс. Адже студент, що рефлексує, оцінює результати власного морального вибору за критеріями золотого правила моралі, передбачає створення морального контексту свого професійного вирішення будь-якої соціальної проблеми. Зростання ж рівнів морально-етичної рефлексії майбутніх соціальних працівників відбувається в певних напрямках: особистісно-професійна («Я» у професії серед своїх цілей, мотивів, настанов); морально-професійна («Я» серед тих, хто вчиться, і серед інших людей); етико-професійна рефлексія («Я» серед цінностей і норм моралі професії).

Отже уся діяльність соціальних працівників базується на моральному виборі у прийнятті фахових рішень, що визначає траєкторію їхньої поведінки та вчинків. Тому принцип морального вибору сприяє самовизначенню суб'єкта в системі цінностей і встановлює морально-етичні межі професійної діяльності майбутніх фахівців. Ґрунтується означений принцип на певних концептах: нередукованого морального блага (благо не оцінюється через інші сутності, не зводиться до інших (неморальних) благ); негативності (моральне благо полягає в тому, щоб не чинити зла); зростання суб'єкта моралі (моральне благо не здобувається в результаті здійснення лише одного морального вчинку, що означає постійне прагнення до морального блага, тобто рух до безперервного духовного зростання); учинок, здійснений «тут і зараз» (моральне благо проявляється, або втрачається у вчинку, який людина робить, вирішуючи певну ситуацію морального вибору, що ставить перед нею сувору альтернативу відокремлення добра від зла); диктат совісті (моральна поведінка людини вимагає порівнювати свої дії із сумлінням, щоб уникати спокус і враховувати докори совісті, що виникають у неї за скоєні вчинки); взаєморозуміння (взаємини з іншими людьми необхідно вибудовувати, визнаючи їхню людську гідність, дотримуючись толерантності у стосунках); рефлексивність моралі (моральні міркування та вимоги суб'єкта мають співвідноситися тільки до власних міркувань, вимог, незалежно від конкретної ситуації і моральної поведінки оточення); конвертованість утилітарних цінностей (досягнення утилітарного блага не для себе, а для іншої людини має моральну цінність. Адже альтруїстичне ставлення до прагматичних (утилітарних) цінностей неначе «конвертує» їх у моральну заслугу); негативний прецедент (порушення моралі є злом, воно стає украй негативним як створення прецеденту, що показує саму можливість такого порушення) (Каленський, 2016: 192–194).

Важливим, на нашу думку є і принцип фасилітації. Він зумовлює особистісно опосередкований супровід професійного навчання майбутніх фахівців соціальної роботи на засадах етичних цінностей. Також сприяє побудові чуттєвої основи майбутнього фахівця, що сприяла б інтелектуальній співтворчості й духовній взаємодії у площинах «викладач-студент», «студент-студент». Окреслений принцип покликаний сприяти максимальній підтримці майбутнього фахівця соціальної роботи в його особистісно-професійному моральному зростанні в процесі навчання в університеті.

На нашу думку, принцип академічної доброчесності є важливим не тільки як загально-педагогічний, але і як специфічний у процесі формування професійної етики майбутніх соціальних працівників. Адже дотримання моральних стандартів у соціальній роботі, їх зіставлення з кращими взірцями академічної культури ЄС, послідовне втілення в освітнє життя студентів університету слугує виявом прагнення вітчизняної викладацької спільноти взяти на себе відповідальність за формування базових етичних цінностей, забезпечення якості їх сформованості.

Окреслений принцип спонукає до формування морально-вольових рис майбутнього фахівця у галузі соціальної роботи: чесності, гуманності, цілеспрямованості, організованості, зацікавленості в справі, відповідальності, надійності, наполегливості у досягненні мети, самостійності, вимогливості до процесу і результатів своєї роботи, сумлінності, принциповості, толерантності, працелюбності, дисциплінованості.

Невипадково серед науковців усталилась думка, що академічна доброчесність виступає як інтегрована моральна риса, яка поєднує фундаментальні чесноти: чесність, довіру, справедливість, повагу, відповідальність, мужність.

Водночас в основі дії принципу закладено концепт, що його дотримання необхідно викладачам починати із себе, «... а вже потім добиватися її поширення серед всіх членів академічної спільноти, не допускаючи ніяких форм обману, брехні, шахрайства, крадіжки або інших форм нечесної поведінки, які негативно впливають на якість отриманих академічних ступенів» (Академічна чесність, 2016: 11).

Висновки. Таким чином, результативність процесу формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи забезпечується системною взаємодією і взаємним доповненням загальнодидактичних, загально-педагогічних і специфічних принципів, а саме: професійно-аксіологічної спрямованості; єдності теорії професійної етики та моральної практики (фахової моральності); системності формування професійної етики; міждисциплінарності в формуванні професійної етики; єдності моральної свідомості й моральної діяльності; комплементарності; інтеграції і взаємовпливу етичного і професійного знання; проектування особистісної траєкторії формування; морально-етичної рефлексивної спрямованості процесу навчання студентів; морального вибору; фасилітації; академічної доброчесності. Вони враховують морально-етичні норми фахової діяльності, професійну культуру, різноманітні освітні форми навчання в університеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна чесність, 2016 – Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. Дослідж. Освіт. політики»; за аг. ред. Т. В. Фінікова, Ф. Є. Артюхова. К.: Таксон, 2016. 234 с.

2. ВПСР, 2013 – Все про соціальну роботу: [навч. енциклопед. словник-довідник] / [за наук. ред. В. М. Пічі]. Вид. 2-ге, виправлене, перероблене та доповнене. Львів: «Новий Світ – 2000», 2013. 616 с.
3. Каленський, 2016 – Каленський А. А. Розвиток професійно-педагогічної етики у майбутніх викладачів спеціальних дисциплін: монографія / Андрій Анатолійович Каленський. 2-ге вид., випр. і допов. К.: ЦП «Компринт», 2016. 424 с.
4. Михнюк, 2017 – Михнюк М. І. Теоретичні і методичні основи розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Марія Іванівна Михнюк; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. К., 2017. 652 с.
5. Савчин, Василенко, 2005 – Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 300 с.
6. Соціальна робота, 2002 – Соціальна робота: [короткий енциклопед. словник]. К.: ДЦССМ, 2002. 536 с.
7. Хлестова, 2011 – Хлестова С. С. Формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів у процесі соціально-виховної роботи: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / С. С. Хлестова. – К.: Нац.пед.ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2011. 18 с.

REFERENCES

1. Akademichna chesnist, 2016 – Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu [Academic honesty as basis of steady development of university] / Mizhnarod. blahod. Fond «Mizhnarod. fond. Doslidzh. Osvit. polityky»; za ah. red. T. V. Finikova, F. Ye. Artyukhova. K.: Takson, 2016. 234 s.
2. VPSR, 2013 – Vse pro sotsialnu robotu: [navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk] [All about social work] / [za nauk. red. V. M. Pichi]. Vyd. 2-he, vypravlene, pereroblene ta dopovnenne. L'viv: «Novyy Svit – 2000», 2013. 616 s.
3. Kalens'kyy, 2016 – Kalens'kyy A. A. Rozvytok profesiyno-pedahohichnoyi etyky u maybutnikh vykladachiv spetsial'nykh dystsyplin: monohrafiya [The future teachers of the special disciplines have development of professionally-pedagogical ethics] / Andriy Anatoliyovych Kalensky. 2-he vyd., vypr. i dopov. K.: TsP «Komprynt», 2016. 424 s.
4. Mykhnyuk, 2017 – Mykhnyuk M. I. Teoretychni i metodychni osnovy rozvytku profesiynoyi kul'tury vykladachiv spetsial'nykh dystsyplin budivel'noho: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 [Theoretical and methodical bases of development of professional culture of teachers of the special disciplines building] / Mariya Ivanivna Mykhnyuk; Instytut profesiyno-tekhnichnoyi osvity NAPN Ukrainy. K., 2017. 652 s.
5. Savchyn, Vasylenko, 2005 – Savchyn M. V., Vasylenko L. P. Vikova psykhohohiya [Age-old psychology]: Navch. posib. K.: Akademvydav, 2005. 300 s.
6. Sotsial'na robota, 2002 – Sotsial'na robota: [korotky entsykloped. slovnyk]. K.: DTSSM, 2002. 536 s.
7. Khlyestova, 2011 – Khlyestova S. S. Formuvannya deontolohichnoyi kul'tury studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv u protsesi sotsial'no-vykhovnoyi roboty: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.07 [Forming of ethic culture of students of higher educational establishments is in the process of social educator work] / S. S. Khlyestova. K.: Nats.ped.un-ti im. M. P. Drahomanova, 2011. 18 s.

Статтю подано до редакції 05.03.2018 р.